

Ediții vestite ale Bibliei la Biblioteca Teleki-Bolyai

BÁNYAI RÉKA
Biblioteca Județeană Mureș

Între cele 200 mii de volume care se află în colecțiile Bibliotecii Teleki-Bolyai, aproximativ o mie sunt ale *Sfintei Scripturi*, dintre care acum prezentăm exemplarele cele mai rare și valoroase. Varietatea acestora se datorează necesităților pe care au fost menite să le servească, a diferitelor epoci și stiluri de artă ale căror semne le poartă. Există printre ele ediții mari și grele în folio și volumașe “de buzunar”, cărți bogat ornamentate sau ilustrate, iar altele care își poartă frumusețea numai prin acuratețea literelor tipărite sau scrise de mână. Unele provin din cele mai vestite ateliere tipografice a Europei de altădată; altele poartă semnificație locală. Cândva au aparținut bibliotecilor personale, școlare și călugărești din Transilvania: lângă cea mai renumită colecție de carte a cancelarului Samuel Teleki, numeroase biblii se regăsesc în fondurile fostului Colegiu Reformat din Târgu-Mureș, ale mănăstirii franciscane din Călugăreni (județul Mureș) și ale altor colecții mai mici păstrate acum în biblioteca noastră.

Cărțile sfinte folosite în liturghie erau confecționate ca niște opere de artă – mari, grele, împodobite cu metale și pietre prețioase, închizători și legături ornamentate etc. Împreună cu celelalte componente sacre (arhitectura, pictura, muzica și costumația), au fost menite să stârnească admirația săracilor.

Biblioteca Teleki-Bolyai nu conține asemenea exemplare, cunoscute mai ales prin țări occidentale, cu o cultură de carte mult mai bogată. Bibliile regăsite în fondurile noastre, de cele mai multe ori, ne impresionează mai puțin prin aspectul fizic, și mai mult prin viața lor.

Reamintim, că până la sfârșitul Evului Mediu, în afara textelor originale ebraice, arameice și grecești, era cunoscută doar traducerea latină a Sfântului Ieronim, realizată în jurul anului 400 p.Chr. Aceasta creează prima oară unitatea celor două *Scripturi*, care până atunci erau privite ca fiind corpuri de text diferite. (Și mai târziu, cercetătorii care o studiază din punct de vedere strict literar susțin că această unitate este cu totul accidentală, provenită doar din practica bisericească.)

Fiind versiunea cea mai răspândită, ea a primit denumirea de *Vulgata* și în decursul secolelor a fost copiată, miniată și legată de mii de călugări prin

toate mănăstirile lumii creștine. Una dintre valorile unice ale bibliotecii noastre este un codex de format mic. *Vulgata*, pe care o conține, provine din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Manuscrisul executat pe pergament este o lucrare exemplară a copiatorului și miniatorului anonim. (Realizarea unui asemenea codice a durat în jur de un an, în cursul căruia copiatorul a scris aproximativ 800 de mii de cuvinte.)

Pe lângă valoarea în sine a unei asemenea rarități, *Codicele Koncz* este deosebit de prețios fiindcă a păstrat în paginile sale al șaselea monument de limbă maghiară, denumită *Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák*. Cele 55 de cuvinte ale însemnărilor marginale oferă informații prețioase despre stadiul limbii maghiare de la începutul secolului al XV-lea. Descoperirea codicelui este cât se poate de aventuroasă: bibliotecarul colegiului reformat din Târgu-Mureș, Koncz József, l-a găsit în anul 1860 printre vechiturile date spre vânzare din castelul Rhédey din Sângeorgiu de Pădure¹. Cumpărând și donând volumul bibliotecii colegiului, convins de valoarea bibliofilă a *Vulgatei*, însă nedescoperind semnificația însemnărilor de limbă maghiară, publicarea și cercetarea acestora urma să se efectueze numai după aproape o sută de ani, în 1955, de către bibliotecarul Farczády Elek și lingvistul Szabó T. Attila.

La sfârșitul Evului Mediu, deja în epoca premergătoare artei tiparului, s-au născut traduceri parțiale ale *Bibliei*, mai ales a *Noului Testament*, în 33 de limbi. Cu toate că biserica romano-catolică, prin conciliul de la Trident (1545-1563), interzice traducerea *Sfintei Scripturi* în limbi naționale, și în continuare recunoaște doar autenticitatea și valabilitatea *Vulgatei*, reprezentanții Reformei cu ajutorul noului instrument al tiparului, editează cărțile sfinte în tot mai multe limbi și exemplare.

Cum și prima carte lansată în 1455 de inventatorul Gutenberg era *Biblia*, și în secolele următoare toate tiparnițele renumite țin să editeze „lucrarea de bază” a creștinismului. În această perioadă, când tipograful, editorul și redactorul deseori era aceeași persoană, îndeplinitorii acestor roluri sunt și ei literați de seamă. Edițiile *Bibliei* de limbă ebraică, greacă și latină, respectiv cele bi- și trilingve și cele poliglotte sunt dotate cu mai multe feluri de indexuri, trimiteri și comentarii ale teologilor culti. Aparatura critică serioasă contribuie la eliberarea noilor ediții, servește cercetarea științifică, dar și teologia pastorală de toate zilele.

Samuel Teleki încearcă să achiziționeze cât mai multe dintre edițiile bibliofile și valoroase ale *Bibliei* pentru biblioteca sa. În cadrul colecției de 40.000 de cărți, chiar alcătuiește o colecție mai mică de biblii, care – conform

¹ Însemnare m. p. a lui Koncz József pe pagina de gardă a codicelui. MS. 365. 8°

spiritualității și practicii tradiționale – ocupă primul loc pe rafturi și în catalogul tipărit al bibliotecii.

După exemplul Sfântului Ieronim, renumitul umanist olandez Erasm din Rotterdam traduce *Noul Testament* în limba latină, revizuiind și textul grecesc prin compararea a cinci manuscrise diferite. Ediția îngrijită de Erasm a devenit lucrarea de referință a teologilor servind și drept bază pentru traducerea lui Luther. Exemplarul cumpărat de ctitorul Teleki a apărut în 1519 în atelierul Frobenius din Basel.

Biblioteca fostului colegiu reformat păstrează un volum tradus și îngrijit de Erasm, valoros datorită posesorului lui de altădată: *Biblia* apărută la Zürich² a fost cumpărată de umanistul transilvănean, Apáczai Csere János (1625-1659), în timpul studiilor din Olanda, acest fapt fiind consemnat însuși de savantul cartezian pe partea interioară a copertei: *Constat stíf. 25. Joh. Ts. Apácz. Ao 1649 Maji 19 Ultrajecti.*

Încă din perioada în care literatura religioasă se răspândea prin manuscrise, acestea erau ornamentate cu inițiale colorate. Mai târziu, tiparul a preluat această practică, inițial prin folosirea gravurii în lemn și apoi a celei din metal. Cele mai frumoase biblii ilustrate din secolele al XV-lea și al XVI-lea s-au realizat în vestitul atelier al familiei Giunta din Veneția. Această tipografie s-a specializat spre a servi cerințele bisericii, în acest scop liturghiile și bibliile au apărut în foarte multe ediții și număr mare de exemplare. Spre deosebire de majoritatea bibliilor mari, voluminoase în folio, tipograful Giunta a tipărit cărți de format mic, ușor de mânuit. Exemplarele aflate la noi au aparținut cândva mănăstirii franciscane din Călugăreni³, respectiv bibliotecii profesionale a gimnaziului romano-catolic din Târgu-Mureș⁴.

Cel mai renumit editor al *Sfintei Scripturi* este tipograful francez Robert Estienne (Stephanus), totodată și filolog cult. A realizat 11 ediții ale *Vecchiului*, și 12 ale *Noului Testament*. El a alcătuit paginația versetelor în forma în care sunt folosite și astăzi. Printre exemplarele posedate ale bibliilor lui Estienne se găsesc și ediții bilingve în limbile greacă-latină, ebraică-latină etc.

² *Biblia Sacra utrisque Testamenti...* Tiguri, Christophorum Froshoverum, 1539. Cota: Bo-2772

³ *Biblia Sacra...*Basel, Thomas Guarinus, 1578, cota 0620. *Biblia cum concordantiis Veteris et Novi Testament...*Venetiis, Giunta, 1519, cota 0817. *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata.* Antverpen, Christophor Plantin, 1565, cota 0734, etc.

⁴ *Biblia Sacra.* Norimbergae, Fridericus Peypus, 1530. Cota: 08419.

Biblia Hebraica apărută în 1543 la Paris conține cărțile **Profeților** și **Regilor** în cinci volume și este considerat exemplar rar.⁵

Dacă am dori să reprezentăm istoria marilor case de edituri din Europa din secolele XVI-XVIII prin diferitele ediții ale bibliei, șirul ar fi complet: în custodia noastră se regăsesc tipăriurile familiilor de tipografi Giunta, Stephanus, Oporinus, Froben, Plantin și Elzevir. O adevărată raritate este **Biblia** în limba siriană apărută la Viena în 1555.⁶

Bibliile poliglote au înlesnit interpretările de text prin compararea versetelor biblice așezate în coloane paralele, în diferite limbi. Cele mai frecvente versiuni sunt cele bilingve: ebraică-latină și greacă-latină și trilingve: ebraică-greacă-latină. Patru ediții poliglote ale **Bibliei** sunt mai importante fiind folosite și astăzi de către cercetătorii textelor biblice. **Poliglota din Londra**⁷ în 8 volume a fost tipărită cu sprijinul lui Oliver Cromwell, sub îngrijirea episcopului Brian Walton. Redă textul în 9 limbi: ebraică, samaritană, caldeeană, etiopiană, siriană, persană, arabă, greacă și latină vulgară. Traducerile în limbile etiopiană și persană înseamnă un plus față de **Poliglota din Paris** (1629-1645), apărută cu câțiva ani dinaintea versiunii din Londra. Exemplarul achiziționat de Teleki a apărut între anii 1657–1669 și este unul dintre cele 8 exemplare inventariate din lume, ale căror pagini poartă un chenar roșu, liniile despărțind traducerile în diferite limbi.

Deja în Evul Mediu existau și alte tipuri de cărți de referință ale științelor biblice: conform însemnărilor de pe coperte, franciscanii din Călugăreni foloseau adesea o concordanță intitulată **Biblia Alphabetica**⁸ pentru regăsirea termenelor sau citatelor paralele din **Scriptură**.

Lângă bibliile apărute în limbi clasice, biblioteca are o colecție semnificativă și din bibliile în diferite limbi naționale: franceză, germană, anglosaxonă, engleză, olandeză și polonă. Majoritatea acestora provin de la studenți pelerini: după studii efectuate în străinătate, reîntorcându-se în țară, deseori au donat cărți fostului colegiu. Amintim ca o curiozitate traducerea protestantă a **Bibliei** în limba franceză, apărută la Lyon în 1553⁹, care provine din biblioteca mănăstirii franciscane din Călugăreni. (Primele traduceri ale

⁵ Cota: Tq-1/d

⁶ **Novum Testamentum syriacum**. Viennae, Michael Cymbermann, 1555.
Cota: Tq-21 b.

⁷ **Biblia Polyglotta**. London, Thomas Roycroft, 1657-1669. Cota: Tf-1.

⁸ **Biblia alphabetica**. Coloniae, opera et impensa Melchioris Novesiani, 1535.
Cota: 0535.

⁹ **La Sainte Bible. Tome I**. Lyon, Jean de Tournes, 1553. Cota: 01473.

Sfintei Scripturi în Franța datează din 1535 pentru protestanți și 1566 pentru catolici.)

În timp ce traducerea precedentă ale *Bibliiei* în limba germană s-au bazat pe *Vulgata*, Martin Luther a fost primul care a folosit textele antice primare. Traducerea integrală a *Bibliiei* apare în 1534 în tipografia lui Hans Lufft din Wittenberg, fiind considerată baza limbii germane literare, de unde provine și denumirea de *Lutherdeutsch*. Succesul și popularitatea *Bibliiei* lui Luther n-au fost depășite de nici o altă carte; cunoscând numeroase reeditări încă în timpul vieții autorului, ea a deschis drumul unificării culturii germane. Volumul aflat în colecția Teleki este o reeditare din Regensburg, 1756, deja poartă semnele barocului cu frontispiciu și gravuri pompoase.

Lucrarea lui Luther a servit drept exemplu pentru pregătirea traducerilor și în celelalte limbi naționale. Acestea, la rândul lor, au o semnificație inapreciabilă la consolidarea limbilor literare. Și pe meleagurile noastre apar oameni de cultură obsedați de gândul de a traduce și tipări biblii pe înțelesul tuturor. În lipsa mijloacelor materiale și spirituale, uneori chiar împotriva voinței autorităților laice și bisericești, ei duc acest vis totuși la îndeplinire. Biblioteca noastră se mândrește cu o colecție reprezentativă a tuturor edițiilor importante de biblii vechi, maghiare și române.

Prima traducere integrală a *Bibliiei* în limba maghiară a fost realizată în curs de trei ani de un colectiv condus de Gáspár Károlyi (cca. 1530-1591), iar tipărirea celor 2412 pagini a durat un an și jumătate. Prin contribuția adusă la formarea limbii literare, cartea numită după locul tipăririi și *Biblia de la Vizsoly*, pentru cei de confesiune reformată reprezintă traducerea de bază în limba maghiară. Din prima ediție din 1590, astăzi sunt inventariate aproximativ 50 de exemplare, dintre care două (una completă, iar una care conține doar *Vechiul Testament*) se află la Biblioteca Teleki.¹⁰

Majoritatea cărților vechi au o poveste aventuroasă. Nu face excepție nici *Biblia de la Oradea*, ale cărei exemplare le găsim în toate fondurile bibliotecii, două chiar între cărțile soției lui Samuel Teleki. Principele Gheorghe Rákóczi I a propus reeditarea *Bibliiei lui Károlyi*, înființând atelierul din Oradea, unde tipograful Ábrahám Szenci Kertész începe în 1657 tipărirea ei. Ocuparea orașului de către turci determină transferarea tiparniței la Cluj. *Biblia de la Oradea* apare de fapt la Cluj, în anul 1661.

¹⁰ *Szent Biblia az az: Istennec O es Wy testamentvmanac... szent könyvei*. Visolban MDXC Mantskovit. Cotele: Tf-4 b/4, Thf-4

¹¹ *Szent Biblia...* Amsterdam, M. Tótfalusi Kis Miklós Költségeivel, 1685. Cota: Tho-44 b.

Trebuie amintit poate cel mai mare angajament în istoria *Bibliei* protestante maghiare. La cererea bisericii protestante, Miklós Kis de Tótfalu (1650-1702) este trimis în Olanda să se îngrijească de editarea unei revizuirii a traducerii lui Károlyi. Cu acest scop, el își însușește meseria de tipograf la un nivel strălucit și devine sculptor de litere cu renume european. Suportul financiar de acasă oprindu-se, el tipărește pe cheltuiala proprie o biblie în format mic, într-o frumoasă prezentare grafică, pe care o pune în vânzare la un preț accesibil și oamenilor simpli. *Biblia de la Amsterdam* (1685) s-a dovedit extrem de populară, fiind plagiată de mai multe ori.¹¹

Traducerea *Bibliei* realizată de preotul calvinist György Csipkés de Komárom (1628-1678) este superioară din punct de vedere stilistic și lingvistic celei realizate de Károlyi. Destinul zbuțuit al cărții a făcut ca ea să fie cunoscută mult mai târziu: apare la Leiden în 1718¹² pe cheltuiala orașului Debrețin și imediat ajunge în centrul luptelor confesionale. Cele mai multe exemplare au fost confiscate de Episcopia catolică din Eger și depozitate timp de 30 de ani, apoi arse în public. Este unicat exemplarul de lucru al lui Komáromi Csipkés: textul *Bibliei de la Vizsoly* (ediția Amsterdam, 1645) cu corecturile și modificările sale, acest volum fiind donat bibliotecii lui Teleki de către descendenții traducătorului.¹³

Prima traducere catolică a *Bibliei* în limba maghiară apare la Viena în 1626. În ciuda învrăjbirii confesionale seculare, principele protestant Gabriel Bethlen a sprijinit apariția ei împreună cu arhiepiscopul catolic Pázmány Péter și curtea de la Viena. Traducerea realizată de iezuitul Káldi György s-a bazat pe *Vulgata*, și a contribuit la dezvoltarea limbii literare asemenea *Bibliei de la Vizsoly*.

Proeminenții celorlalte confesiuni se îngrijesc și ei de traduceri pentru adepții lor: episcopul luteran János Bárány solicită existența bibliei în fiecare casă. Pentru o îndeplinire mai eficientă, el însuși traduce *Noul Testament* din limba greacă, în 1754.¹⁴ În anii 1620, cancelarul Transilvaniei Simon Péchi (cca. 1570-1643) traduce în proză cartea *Psalmilor* pentru uzul sabatarienilor. Manuscrisul cuprinde 224 file, parțial scrise de însuși Péchi, în rest copie

¹² *Magyar Biblia, avagy az Ó és Új Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Írás*. Leyden, 1685. (Anul 1685 de pe pagina de titlu nu indică anul ediției, ci terminarea pregătirii ediției pentru tipar.) Cota: To-7 a/2.

¹³ *Szent Biblia...* Amstelodámban. Jansonius János költségével 1645 esztendőben. To-7 a/1.

¹⁴ *A mi Urunk Jesus Kristusnak Új Testamentoma*. Laubánban, Schill Miklós betűivel, 1754. To-13.

contemporană, este unicat provenit de la Biblioteca Gimnaziului Unitarian din Cristuru-Secuiesc.¹⁵

În fondul actual al Bibliotecii Teleki-Bolyai, se regăsesc de asemenea toate edițiile importante ale *Scripturii* în limba română: *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) apărută în tipografia domnească de la Alba Iulia a principelui Gheorghe Rákóczi I.¹⁶ *Biblia de la București* (1688) într-o legătură deosebit de frumoasă, pe colțurile copertei cu imaginea celor patru evangheliști, conform prescripțiilor referitoare la cărți religioase¹⁷. Un exemplar al *Bibliei de la Blaj* (1795) a fost colecționat de Teleki însuși¹⁸. Îngrijit imprimat în două culori, bogat ornamentat cu chenare și frontispicii din frunze și flori, *Noul Testament* apărut în 1818 este una dintre cele mai artistice tipărituri a Mănăstirii din Neamț¹⁹.

Pe lângă edițiile cumpărate de contele Teleki pentru scopurile bibliotecii și în sprijinul cercetărilor științifice, s-au păstrat și bibliile personale ale familiei lui. Acestea păstrează însemnări valoroase referitoare la viața lor. Printre ele se numără un volum de *Psalmi*, pe care l-a primit Samuel Teleki în anul 1746 de la tatăl său, și pe care l-a donat soției sale cu prilejul Crăciunului, în anul 1770²⁰; volumul în care a notat datele nașterii nepoților săi²¹; *Biblia* din copilărie a fiului său, Domokos²², într-o legătură artistică din Debrețin etc. Cea mai valoroasă este o biblie cu o legătură reprezentativă barocă transilvană, care a păstrat însemnările autobiografice ale ctitorului nostru²³. Inițial a aparținut soției sale, Susana Bethlen de Iktár, moștenindu-se în familie de mai multe generații. Poartă ex-librisul și lozinca familiei: *Deus providebit*.

¹⁵Cota: MS 0448

¹⁶ Cota: o-29.258

¹⁷ Cota: f-1.199

¹⁸ Cota: Tf-4 b/2.

¹⁹ Cota: Bo-22.503.

²⁰ *Szent Dávid királynak és prófétának százötven Soltári*. Kolozsvárt, Pap Sándor, 1740. Cota Thd-81.

²¹ *Szent Biblia*. Pozsony és Pest, Füstkuti Landerer Mihály, 1804. Cota: Thq-20 a/2.

²²*Szent Biblia...* Basel, Im Hof Rodolf János, 1751. Cota: Tho-45 b.

²³ *Szent Biblia...* Ultrajectum, W. Reers János által, 1737. Cota. Tho-43 b.

BIBLIOGRAFIE

- ❖ Bottyán János, *A magyar biblia évszázadai*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1982.
- ❖ Deé Nagy Anikó, *Régi bibliák egy erdélyi könyvesházban, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban*. În: *A magyar művelődés és kereszténység*. II. Budapest – Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998. p. 631-643.
- ❖ Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473-1800*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- ❖ Flocon, Albert, *Universul cărților*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- ❖ *A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák*. Bevezetéssel, jegyzetekkel közléteszi Farczady Elek és Szabó T- Attila. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.
- ❖ Péchi Simon, *Kiadatlan rabbinikus írásai*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- ❖ Spielmann Mihály, *Contribuții la reconstituirea bibliotecii personale a lui Apáczai Csere János*. În: *Biblioteca și cercetarea*, VII. 1983. p. 204-217.
- ❖ *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, Balassi Könyvkiadó, 2000.
- ❖ *Világirodalmi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. I. kötet.

Famous Bibles at Teleki-Bolyai Library

Abstract

There are around one thousand bibles at Teleki-Bolyai Library and many of them are considered to be among the most valuable religious books of the world. There are different types, different editions and various sizes, but all of them are famous because of the letters, the ornaments and images they present or because of the printing houses that made them. We have to mention that Samuel Teleki, the founder of Teleki-Bolyai Library, tried to buy as many bibles as possible for his library and he even organized some kind of special collections of them.

Most of the bibles we may find at Teleki-Bolyai Library impress us not necessarily because of their aspect, but because of their history. One of them is a little sized *Vulgata*, a manuscript copied in the first part of the 14th century.

Codicele Koncz is very appreciated and valuable, that is because of the notes written on its pages and considered to be the sixth monument of Hungarian language; it dates from the beginning of the 15th century.

Some of the bibles printed at Venice by the famous family Giunta may also be seen at this library. They were printed in the 15th-16th centuries and, at one moment, they were in the possession of the Franciscan Abbey from Călugăreni, Mureș County.

Robert Estienne's work is represented by numerous bilingual bibles and among them the famous *Biblia Hebraica* (1583).

In fact, all the well-known families from Europe are well represented at Teleki-Bolyai Library: Giunta, Stephanus, Oporinus, Froben, Plantin, Elzevir. Among them, a real masterpiece: *Syrian Bible* (Vienna, 1555).

A special place is occupied by the polyglote bibles, such as: *Poliglota din Londra*, printed in 9 languages with the help of Oliver Cromwell; *Poliglota din Paris* (1657-1669). A unique collection is represented by the so-called „national Bibles”, written in different national languages: French, German, English, Polish etc. Among them, *Biblia lui Luther*, republished at Regensburg in 1756.

We also have to mention that there is a representative collection of the most important Romanian and Hungarian Bibles. Among them: *Biblia de la Vizloly* (1520), in two copies; *Biblia de la Oradea*; *Biblia de la Amsterdam*, printed by Miklós Kis de Tótfalu (1685); the first Catholic Bible in Hungarian (Vienna, 1626); *Noul Testament* de la Bălgard (1648); *Biblia de la București* (1688); *Biblia de la Blaj* (1795); *Noul Testament* (1818), printed at Neamț Abbey.

But among the most important books we have to emphasize those that were transmitted during generations in Teleki's family. The importance of these personal *Bibles* consists on the fact that they preserve some notes, inscriptions, written by the members of the family.